



Josep Riera mostra un dels dos volums de l'Atlas per als quals s'han aplegat quasi 3.000 fitxes

o sé si vostès han sentit parlar mai de l'Atles. Veuran; l'Atles era un senyor una mica gegant i rebel, que va existir quan encara no s'havia inventat tot això del cristianisme. L'Atles, cansat de l'arrogància i dels impostos amb què els carregaven els déus (que vivien a l'Olimp mirant la tele i gratant-se el melic), va engrescar uns quants titans i es van revoltar contra les divinitats. El resultat final d'aquesta batussa va ser una mica bosnià... Els titans van perdre bous i esvelles i, des de llavors, el pobre Atles va ser castigat a carrossar la volta del cel sobre les seves espatlles.

Per culpa de tot això, avui, qualsevol manual de retòrica incorpora la figura de l'aguanta-cels com un equivalent de les feines que suposen un esforç desproporcionat. O sigui, de qualsevol feinada de Ca l'Ample... La que tindríem, per exemple, si se'ns acudís de fer un atlas de Girona o un atlas de les ciutats de Girona.

És clar que per fer un recull cartogràfic d'aquesta mena, no es necessita ser cap gegant dels aires. N'hi ha prou amb ser arquitecte, tenir vocació investigadora i una constància a prova de bomba... Si

Tresors en forma de plànol

Text:

Sebastià Roig

Fotos:

Àngel Reynal

Col·legi d'Arquitectes [Demarcació de Girona]

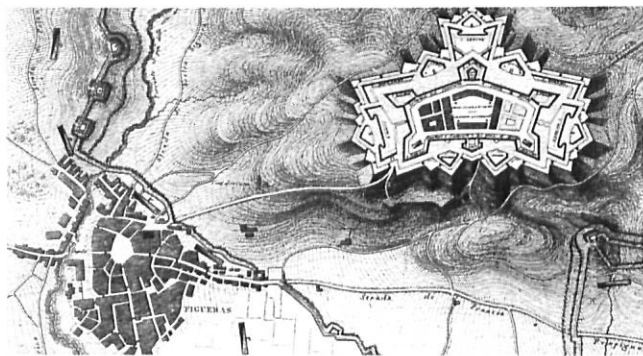
fa no fa com la que han demostrat Ramon Castells, Bernat Catllar i Josep Riera, els quals, després de quinze anys d'esforços, recolzats per la demarcació de Girona del Col·legi d'Arquitectes, saben tot el que suposa embastar un recull d'aquestes característiques.

Després d'haver-se submergit per arxius de tot el món, triant materials i fent-ne fitxes, els tres arquitectes han acabat materialitzant un parell de volums esplèndids: l'*Atlas I Girona Ciutat* i l'*Atlas II Ciutats de Girona*. Són dos toms gruixudíssims, amb plànols per donar i per vendre, que ens desvetllen els tresors preciosos i ocults que, tot sovint, ens amaga la cartografia històrica... Són una eina de consulta obligada, que divertirà i engrescarà fins i tot els profans en la matèria. Un luxe, vaja.

Dos volums pel preu d'un

En paraules de Josep Riera, els antecedents d'aquests dos atles "es remunten a la publicació per part del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya de l'*Atlas de Barcelona*, l'any 76 i el de Lleida, l'any 82... La cartografia té dos vessants: el de la ciutat i el del territori (els mapes). El Col·legi es va decidir per les primeres, ja que tenen a veure amb urbanisme, creixement de les ciutats i arquitectura. El tema territori ja és un altre món."

Riera defineix un atlas com un recull de cartografia. "Per fer-lo, hi ha molta feina d'anar als arxius i buscar cartografia històrica de les ciutats; després, organitzes cronològicament el material. Això permet conèixer l'evolució de la ciutat i la història de la cartografia: saps quins sistemes de representació s'han utilitzat i, alhora, tens una idea de com ha anat evolucionant la ciutat al llarg dels segles".



Quan van començar el treball, els tres arquitectes volien limitar-se a seguir les passes dels seus companys de les demarcacions de Barcelona i Lleida.

"Pensàvem, com ells, en fer exclusivament un atlas de la ciutat de Girona. Però, visitant els arxius, ens vam adonar que hi havia molt material d'altres ciutats claus a la província. I vam creure que valia la pena, aprofitant l'esforç que suposava anar a un arxiu de Madrid, recollir el que feia referència a altres ciutats. Això ens va portar al final a fer una cosa inèdita: un atlas de la Ciutat de Girona i un altre de ciutats de la província. Ara, la demarcació de Tarragona ja està començant a treballar en aquesta línia".

L'*Atlas I Girona Ciutat* va aparèixer el desembre de 1992. És un llibre de 600 pàgines, amb 350 documents cartogràfics. Els plànols de la ciutat van des del 1667 (primer document cartogràfic conegut) fins al 1940. A part de textos introductoris, cada plànol disposa d'una fitxa amb les principals dades documentals.

L'*Atlas II Ciutats de Girona* es va publicar el juliol de 1994. Té 680 pàgines, amb 465 documents cartogràfics acompanyats de fitxa tècnica. Hi ha 47 pobles representats. El llibre s'estructura en tres parts: la primera recull textos introductoris, amb valoracions dels materials fetes des de diferents visions; la segona, recull la publicació de la cartografia; i la tercera inclou índex, annexos i traduccions dels textos al castellà i anglès. El plànol més vell està datat el 1552, i es refereix al projecte de fortificació de la ciutadella de Roses de l'enginyer militar italià Giovanni Battista Calvi.

De cadascun dels atles se'n va fer una edició de 1.500 exemplars. En la publicació del primer volum hi va col·laborar l'Ajuntament de Girona; en el del segon, la Diputació de Girona.

D'espeleologia pels arxius

L'evolució de la cartografia té a veure, per una banda, amb la història militar i, per l'altra, amb la societat civil; sobretot, quan comencen a aparèixer les problemàtiques de rectificacions d'alineacions a l'interior de la ciutat, o que es plantegen l'enderrocament de muralles.

La major part del material històric que recullen els dos atles està molt relacionat amb la cartografia militar.

"Com que, almenys fins al segle XVIII, la cartografia de les ciutats està relacionada amb fins militars la majoria de plànols es trobaven en arxius militars. De fet, les ciutats que tenen cartografia històrica són les que tenen elements de defensa o situacions estratègiques, tot i que avui, demogràficament, no tinguin gaire importància. Per això hi ha més plànols de Castellfollit de la Roca que de Banyoles o la Bisbal".

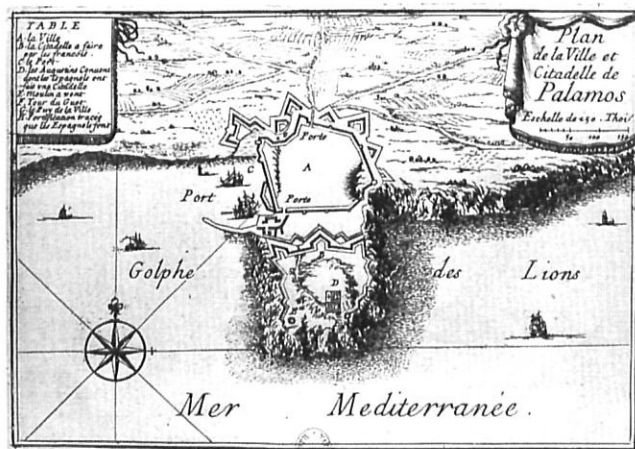
Entre tot el material aplegat, només hi trobem un plànol del segle XVI. "L'inici de la cartografia de ciutats va començar el segle XVII. Aquí no hi havia tradició cartogràfica, la van portar els francesos. L'exèrcit espanyol no tenia ni enginyers militars... Les campanyes de Felip V als Països Baixos els van posar en contacte amb l'escola francesa; llavors, Felip V va fitxar un enginyer militar francès per crear l'escola d'enginyers militars, i d'allí en començarien a sortir cartògrafs i topògrafs. Però amb anterioritat no n'hi havia. I el material preexistent prové de cartògrafs francesos o italians".

Els plànols militars recopilats procedeixen bàsicament de l'exèrcit espanyol i el francès. "Tot i que el que està relacionat amb la costa i la cartografia marina, ha portat que trobéssim materials d'aquest tipus a arxius estranys: a la Biblioteca Nacional de Washington o a l'Arxiu Històric de Praga hi havia material de Palamós, procedent de gravats".

A grans trets, els tres arquitectes van visitar els arxius francesos i els espanyols. Castells, Catllar i Riera també van enviar cartes als arxius més importants del món, demanant-los de quin material disposaven. Comptant els arxius municipals, van contactar amb uns 150 arxius.

Arran d'haver-se posat en contacte amb els arxius municipals, posteriorment a l'edició dels atles han anat apareixent nous materials d'interès que, de vegades, devien estar traspaperats.

"En els arxius ens hem trobat de tot –assegura Riera–. Ara bé; els arxius municipals, en aquests anys de democràcia, han millorat brutalment... Al principi, quan anàvem a un ajuntament,



ens deien: "Allà hi ha un quarto, busqueu-vos-ho vosaltres mateixos". Ara, qualsevol ajuntament té el seu arxiver. Potser les coses no estan catalogades o inventariades, però estan ordenades en carpetes i prestatgeries, de manera que són consultables".

El pas del temps també ha fet millorar els grans arxius. "Per una banda hi ha hagut un procés d'informatització; per l'altra, de reproducció en microfilms. Els arxius francesos estaven molt ben muntats; en canvi els militars de Madrid ja no ho estaven tant... Quan un arxiu està modernitzat, el material és consultable sense necessitat d'haver-hi d'anar. Avui hi ha catàleg pràcticament de tot. Tens telèfon, fax, cartes. Pots demanar la reproducció en microfilm d'un plànol. Quant als arxius militars, allí tot depenia de la persona que t'atengues".

Tres mil plànols a l'Arxiu Històric

De tot el material que s'anava recuperant, se'n feia una selecció prèvia i, posteriorment, una reproducció fotogràfica. "A part dels costos que això comporta, va ser una cosa complicadíssima: hi ha arxius que estan preparats per al tema fotogràfic, però n'hi ha que no i hi has d'enviar un fotògraf. El plànol en qüestió potser ha estat enrotllat dos-cents anys, i no s'aguanta, hi poses un vidre a sobre i reflecteix...". Un petit drama.

Amb la reproducció fotogràfica se'n feia una fitxa amb les dades tècniques: dimensions, escala, autor del plànol, procedència i sistemes de representació, entre d'altres barems.

El material aplegat volta les 3.000 fitxes, amb les corresponents reproduccions cartogràfiques dels plànols. Tot aquest embalum es pot consultar a l'Arxiu Històric de la demarcació gironina del Col·legi d'Arquitectes.

L'important al·livi informatiu haurà de donar la base de futurs treballs. "Un camp interessant, en aquest sentit, és el de la toponímia que queda registrada als plànols. Et trobes amb noms que ja s'han perdut o amb transcripcions fonètiques molt curioses".

De moment, l'arquitecte Fernández de la Reguera ja li va trobar utilitat a un plànol d'Empúries, del 1710, que li va ser indispensable a l'hora d'elaborar el Pla Especial d'Empúries. "Li va servir per poder interpretar la ciutat. Traspasat a escala, la fidelitat d'aquell plànol era absoluta".

També s'han fet consultes a l'Arxiu Històric referents al Castell de Sant Ferran, de Figueres. "El material anirà donant peu a diferents treballs, que és la funció que ha de fer. Per mi és més important el que hi ha arxivat al col·legi, que no l'estrictament publicat".

Quant al material publicat en els atles, aquest es va seleccionar a partir de diversos criteris: depenent de la importància històrica o dels sistemes de representació.

"Hem intentat mostrar un ventall dels diferents sistemes de representació al llarg de la història... Ara bé; ens ha quedat la cança de no haver trobat un plànol de Girona, d'abans de les escales de la catedral. No hi ha manera que surti. Les escales són de 1650 i el primer plànol que tenim és de 1680".

La variació dels sistemes de representació al llarg del temps depèn de diversos factors. Un d'ells, està relacionat directament amb l'objectiu del plànol.

"Els plànols militars varien molt si es fan des del punt de vista de l'atacant o del defensor. El més normal és que la ciutat



interior no estigui ni dibuixada. Els és ben igual el que passa dins de la muralla. L'important és conèixer com és, els seus elements febles o els elements de protecció fora muralla. També hi té molta importància saber com és el territori de l'entorn: quins són els camins o quins rius hi ha".

En alguns casos, el mateix plànol servirà posteriorment per reproduir-hi la ciutat interior. "Aquest és, per exemple, el cas d'un plànol de Girona del 1711, fet pel ministeri de Defensa francès. Els francesos ja han ocupat la ciutat, coneixen què passa a dintre i llavors poden dibuixar-ho".

Un segon tipus de plànols agrupa els que introdueixen millores en la ciutat, millores gairebé urbanístiques. Aquests poden ser plànols militars o civils. "Però els militars solen ser de millora de defensa. En el cas de Girona, n'hi ha que intenten resoldre els problemes d'inundacions, fent actuacions en el curs del riu".

En altres casos, són els mateixos militars els que fan plànols amb projectes d'urbanització, d'ampliació de les ciutats.

"Això té una lògica —explica Riera—. Agafem la ciutat de Roses. La ciutat de Roses creix a dins de la Ciutadella. Però arriba un moment que la ciutat comença a expandir-se fora de les muralles. Al segle XVIII ja ens trobem amb les primeres edificacions exteriors. Llavors, els militars es plantegen la necessitat de reordenar aquest cos exterior, sobretot, perquè el seu creixement de la ciutat no interfereixi en la defensa de la ciutadella, i no perquè tinguin un interès sobre el creixement de la ciutat... Aquest tipus d'urbanisme, que ha estat poc estudiat, podia arribar a ser progressista des d'alguns punts de vista, com el de millorament de condicions de vida; però neix, en realitat, d'un interès estricte militar".

Amb el pas del temps, els plànols de les ciutats aniran perdent qualitat gràfica en favor de la seva precisió; a partir de l'època de la revolució industrial, se'n començaran a editar envoltats de propaganda i seran esponsoritzats per cases comercials.

Finalment, l'arquitecte gironí assegura: "alguns plànols militars són realment molt aproximats... Hi ha gravats i dibuixos, il·lustrant la Girona del segle XVIII, que són força idealitzats. Si el gravat el dibuixa un francès, hi incorpora elements típics de l'arquitectura francesa i Sant Fèlix apareix amb una torre com la de Carcassona. Globalment ja reflecteixen la realitat, però la idealitzen des del punt de vista del dibuix".

Sebastià Roig